

Гарасим Т. О.,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

ДО ТИПОЛОГІЇ ОБРАЗІВ ГОЛОВНИХ ГЕРОЇВ РОМАНІВ ІНІЦІАЦІЇ (ЗА РОМАНАМИ “КУЛЬТ” Л. ДЕРЕША, “ЛЕЛЕКА І ЛЬОЛЯ” М. НАГАЧА, “ДВАНАДЦЯТЬ” Н. МАКДОНЕЛЛА)

Статтю присвячено аналізу типологічних особливостей формування образів головних героїв сучасних романів ініціації в українській, польській та американській літературах. Виявлено подібності та відмінності сюжетно-фабульної основи та системи персонажів у художніх текстах Любка Дереша, Мірослава Нагача та Ніка МакДонелла. Висвітлено авторські трансформації сюжетно-образного матеріалу чарівної казки у творах молодих письменників.

Ключові слова: роман ініціації, чарівна казка, сучасна література, головний герой, типологія образів.

Статья посвящена анализу типологических особенностей формирования образов главных героев современных романов инициации в украинской, польской и американской литературах. Выявлено сходства и различия сюжетно-фабульной основы и системы персонажей в художественных текстах Любка Дереша, Мирослава Нагача и Ника Макдонелла. Освещены авторские трансформации сюжетно-образного материала волшебной сказки в произведениях молодых писателей.

Ключевые слова: роман инициации, волшебная сказка, современная литература, главный герой, типология образов.

The article analyzes typological peculiarities of the formation of the protagonists' images of the contemporary initiation novels in Ukrainian, Polish and American literatures. Similarities and differences in plot and fable, image system in literary texts by Lyubko Deresh, Mirosław Nahacz and Nick MacDonell are revealed. Authors' transformations of plot and image material of fairy tale in young writers' texts are covered.

Key words: initiation novel, fairy tale, contemporary literature, protagonist, image typology.

Термін “роман ініціації” з’являється у польському літературному обігу наприкінці 90-х років ХХ століття завдяки Пшемиславу Чаплінському, який визначає його як “нарацію про дозрівання, процес дорослішання, про втрату стану невинності та вступ в етап гріха та досвіду” [6]. Дослідник зазначає, що використання ініціаційної фабули стало своєрідною модою в літературі того часу. Оскільки роман ініціації присвячений процесу дорослішання головного героя, становленню його особистості у сучасних соціокультурних умовах, то важливим і актуальним є виокремлення та характеристика образів персонажів літературних творів Л. Дереша, М. Нагача та Н. МакДонелла.

Як зазначає В. Пропп, головних героїв визначають функції, які виконують дійові особи [4, с. 23]. Ці функції слугують сюжетотворчим елементом побудови будь-якої чарівної казки. Розглянемо типологію образів головних героїв романів Л. Дереша, М. Нагача та Н. МакДонелла, спираючись на характеристику персонажів чарівної казки, адже роман ініціації має подібну сюжетно-фабульну основу.

Зазвичай, головний герой видізняється із ряду персонажів твору надзвичайними можливостями, особливими рисами характеру, системою світоглядно-ціннісних орієнтацій тощо. Герой роману Л. Дереша “Культ” є студентом п’ятого курсу біологічного факультету, якого скерували на педагогічну практику. Відлучення героя зі звичного середовища є вихідною ситуацією, яка об’єднує сюжети чарівної казки та роману ініціації. Юрко Банзай вирізняється з педагогічного колективу коледжу своїм зовнішнім виглядом – “велика біла футболка з кольоровим словом YES розфарбованим у стилі “Мамо, я маляю!”” Добре спокійне лице флегматика. Під словом “YES” пише “the new art-rock generation”. Великі сірі балахонисті штани з глибокими кишеньками та з додатковими кишеньками на колінах” [1, с. 16]. У класі він представився теж не так, як це звичайно роблять вчителі чи практиканти – “Мене звати Юрко Банзай, звертатись просто – Юрко” [1, с. 17]. Бачимо, що головний герой не ідентифікує себе із педагогом і не встановлює дистанції між собою та учнями, як це прийнято у навчальному процесі.

Іншість Юрка Банзая також полягає у протиставленні себе та учнів у школі, які поділялися на різні субкультури: гопників чи формалів, неформалів. Л. Дереш подає означення цих субкультурних угруповань, визначаючи їхні особливості та суперечності, у вигляді енциклопедичних відомостей. Очевидно, що письменник надає інформацію про людей, які належать до формалів та неформалів, з метою пояснення тому читачеві, який не володіє знаннями про ознаки кожної із субкультур, їх підвиди, що дає змогу наблизити горизонти автора та читача, наприклад, “Формали (синоніми: “гопи”, “гопніки”, самоназва: “пацани”) зазвичай носять короткі зачіски “їжачок”, джинси, заперезані ременем на два язички (дуже характерно!), кросівки і заправлені за пояс сорочки картого узору” [1, с. 48-49].

Юрко Банзай вирізняється із загальної маси учнів та вчителів навчального закладу, перш за все, іншим, незвичним для всіх світоглядом, поглядами на життя та довколишню дійсність. У чарівній казці головний герой, відчуваючи власну іншість та самотність, залишаючись наодинці зі своїми думками, вирушає у подорож з метою пошуку побратимів, людей, близьких йому по духу та за світоглядними орієнтирами. У романі “Культ” головний персонаж зустрічає Дарцю Борхес, яку він називає своєю рятівницею. Їх об’єднують прочитані твори С. Кінга і К. Воннегута, музика Джиммі Хендрікса, Дженіс Джоплін і Діма Моррісона, практика усвідомлених сновидінь. Дівчина, як і сам юнак, протиставляється загальній масі учнів, які не сприймають її: “У класі хтось тяжко зітхнув, а хтось пробурмотів: “Апять та дура” [1, с. 17], “вона не вкладалась у жодні звичні формати, як альбоми “Металліки”, і це його [Юрка Банзая] дуже тішило” [1, с. 44].

Дарця Борхес виступає у ролі помічниці Юрка Банзая у процесі обряду ініціації, на шляху самопізнання та самоусвідомлення. Героїня також відчуває особливість та непересічність особистості хлопця: “У ньому було

щось, що споріднювало з Дарцею. Можливо, летальний ген божевільля або потяг до усамітнення за високими мурами. Не відкриватися нікому і ні за яких обставин. Як дві перлівниці, що нагулюють поміж рожевих мантії дивні перли” [1, с. 167].

В. Топоров, аналізуючи зв'язок ритуалу зі “священним”, наголошує на такій специфічній особливості, як жертва і жертвопринесення, “котрі складають не тільки композиційний і семантичний центр ритуалу, але і його головний, тасмний нерв” [5, с. 37]. Для того щоб стати жертвою, людина повинна відзначитися невинністю, чистотою, ніжністю і близькістю до ініціанта. У творі Л. Дереша такою є Дарця Борхес. У ситуації, коли в ході бою головного героя з потворою нарастає насилля, і це може стати небезпечною загрозою основам життя, єдиний і цілком парадоксальний спосіб виходу із ланцюга боротьби, що його обирає Дарця, є її самопожертва – найчистіша, найбільш невинна і водночас фізично слабка проти жорстокого, насильницького і фізично грізного. Вона стає ключем до розгадки таїни людського буття і розуміння світу Юрком Банзаєм.

Кульмінацією обряду ініціації є знакова битва Добра і Зла, учасниками якої є головні герої “Культу”, і результатом якої має стати їхнє переродження і осягнення ними істини буття. Особливого значення набувають підвали під коледжем, що їх можна прирівняти до печер, у яких в умовах архаїчного суспільства відбувалися обряди ініціації юнаків. Щоб подолати кризу, яка охопила все місто, Юркові Банзаю треба “спуститися в підвал” [1, с. 173], де перебуває втілення хаотичних сил – змісподібне чудовисько Великий Хробак Йог-Сотот, Ткач Тіней, і побороти страшну потвору, тобто втілити в життя суть обряду ініціації. Л. Дереш не допускає незавершеності ритуалу посвячення у творі, оскільки, спустившись у підвал, головні герої бачать ворота в кінці тунелю, за котрими “знаходиться їхня ціль” [1, с. 180], і образ дверей ставав все чіткішим у їхніх головах. Двобій між чудовиськом та головним героєм “Культу” завершується пожиранням Юрка злими силами: “Йог-Сотот кинувся на скручену жертву, притриману для зручності капланом. Зараз він проковтне ... За пару секунд до того, як Великий Хробак жер Юрка Банзая, той осяяно і з дивною полегкістю збагнув: це не мав бути він” [1, с. 195].

Можемо припустити, що образ велетенського змія-хробака навіяний Л. Дерешу персонажами індуїстської міфології. Саме тут ми зустрічаємо велетенське чудовисько Врірта: “Врірта зміеподібний: без рук, без ніг, без плечей, видає сичання... він – дикий, хитрий звір, зростає у п'їтмі “не-людина” і “не-бог”... У його розпорядженні грім, блискавка, град, туман. Врірта схований у воді, лежить у водах, стримує води” [2, с. 253]. За найбільш авторитетною міфологічною версією “Ригведи”, Врірта долає бог неба, володар грому і блискавки Індра. “Перемога над Вріртрою прирівнюється до космогонічного акту переходу від хаосу до космосу, від потенційних благ до актуальних, до процвітання і родючості” [2, с. 253]. Образ змія (дракона) символізує начало начал, вічність і циклічність світу, мудрість. В індійській міфології змій Шеша тримає на собі землю, що відсилає нас до думки про першопочатки світу.

Видається, що головний герой твору не випадково отримує ім'я Юрко. Образ героя-змієборця, на думку В. Іванова та В. Топорова, властивий усім індоєвропейським міфологічним традиціям [2, с. 253]. З приходом християнства місце божественного змієборця посідає образ Георгія (Юрія) Побідоносця. Принесення дівчини в жертву змієві і його поєдинок із героєм – важливі деталі багатьох міфів та казок, наприклад, міфу про Персея та Андромеду, міфу про боротьбу Аполлона з Піфоном, народної казки “Добриня і Змії”.

Функцію помічника антагоніста у романі “Культ” виконує Корій, сторож коледжу. Перша зустріч Юрка Банзая із ним насторожила головного героя, “Якусь жадливу мить Банзай відчував у серці гостре крижане жало ... Його почало нудити” [1, с. 52], оскільки чоловік на своєму робочому місці читав дві книжки – одна із трансперсональної психології “Пнакотичні піснеспіви і змінені стани свідомості. Тексти Р'лайх” Ю. фон Юнцта, інша – “Полінезійські вірування та північні аналогії у доколумбовій Америці” О. Карни. Корій, виконуючи роль антагоніста, “намагається обманути свою жертву, щоб заволодіти нею” [4, с. 26]. Він діє шляхом умовлянь і переконань головного героя, на сміхається із Юрка Банзая, провокуючи його до дій: “- Ну й насміши-и-ив ти мене! Оце перед вами Банзай, якого ви не знали! Душа компанії, розвеселить до смерті кожного!.. Так от, Банзаю: ми з тобою зараз спимо і бачимо один і той же сон. Класно, правда?” [1, с. 131] Корій виступає своєрідним персоніфікованим уособленням зла і Хаосу, оскільки “він наче ніс п'їтму – без жирівок, коридори розчинялися і втрачали попередні форми” [1, с. 185].

Покоління М. Нагача так само, як і молоді письменники в 1950-х роках, має відчуття розчарування, зневіри в людині, її можливості і відчуженості в суспільстві. Відчуття непристосованості у сучасному світі призводить до бунту щодо сім'ї, вчителів, породжує внутрішнє прагнення зрозуміння світу, віднаходження власної відповіді на запитання про сенс існування і своє призначення у цьому світі. Будучи народженим у 1984 році, М. Нагач пише про подібних до себе підлітків, їхнє бачення суспільства, дійсності і про проблеми, пов'язані із внутрішнім самопочуттям та самоідентифікацією.

Герої прози М. Нагача неспокійні і не завжди присутні в суспільному просторі, оскільки нудяться і нічого не хочуть. Цей факт вирізнення такого типу молодих людей з числа інших, які не розмірковують над метафізикою існування, а проводять життя за правилами сучасного польського суспільства. Герої М. Нагача живуть двома окремими життями: в одному йдуть до школи, зустрічаються з сім'єю, працюють; в другому – розважаються на вечірках, надаючи перевагу наркотикам, алкоголю, щоб відшукати себе і своє місце у світі. Це перше життя для них є монотонне, нудне і потворне, а друге – навпаки – цікаве і різноманітне, де відбуваються дивні, але цікаві речі. Вони вважають, що “змінювачі часу” можуть їм допомогти у віднаходженні виходу зі складних психологічних проблем, оскільки поза всеосяжною нудогою і небажанням нічого не бачать.

У романі М. Нагача “Лелека і Льоля” головний герой здійснює мандрівку своєю свідомістю у пошуку певності, відповідей на запитання про сенс людського існування та місце індивіда у Всесвіті. Психологічний стан персонажа є тривожним, адже “не було нічого певного” [8, с. 57], “не складалося в жодну цілісність, нічого не пасувало” [8, с. 61]. Напружена ситуація вимагає від героя віднаходження Льолі: “Знайди Льолю. Тоді закінчиться” [8, с. 75], “- Мусиш. Знайти. – Що? – Радше кого? – Для чого? – Сам так захотів” [8, с. 141]. У нього постійно

рються в голові думки “мусиш шукати Льольо, мусить бути біля тебе” [8, с. 108], “мусиш її побачити, інакше ніколи вже нічого не відрізниш” [8, с. 126]. Тобто в героя з’явилася потреба в пошуку, що впливає із його умов існування, незадоволення тією ситуацією, що склалася. Головним завданням персонажа є пошуки єдиної жінки, яка б всесила у нього надію на майбутнє, стала другом, допомагала і підтримувала його, не дала “загубитися, розчинитися у нагромадженні, у всьому, що випадково знаходилося довкола” [8, с. 148].

У ситуації, в яку потрапляє головний герой, де панує Хаос, темрява, порожнеча, образ Льолі є уособленням “світла у кінці тунелю” і певності у майбутньому: “то була справжня Льоля ... це було ідеальне поєднання усіх форм і кольорів ... тільки вона не було чорно-білою ... тільки вона виглядала правдиво” [8, с. 151], “Льоля і тільки вона є тією частиною дійсності, яка ніколи не з’являється у моїх снах” [8, с. 176]. Героїня – це єдина справжня особа у житті головного персонажа, тільки її образ постає у кольорі, водночас, коли все довкола темне, чорне, без будь-яких особливих зовнішніх ознак. У бінарній опозиції реальне-нереальне образ Льолі характеризується реальними показниками, що має важливе значення для героя.

У романі М. Нагача “Лелека і Льоля” немає прямих посилань на те, що відбувається битва між головним героєм та силами Хаосу, однак можемо зробити висновок, що персонаж успішно пройшов обряд ініціації у власній свідомості. Про це свідчить те, що герой у кінці уявної подорожі так знайшов Льольо, бо “все стало таке спокійно, що найкраще було би просто закрити очі і лежати з цим спокоєм” [8, с. 193], “відчуваю, що я десь, і Льоля сидить біля мене. Потім чую звук, Льоля говорить, що вдалося і зараз треба повертатися, і це перші слова, на які звертаю увагу” [8, с. 194].

Герої роману Н. МакДонелла “Дванадцять” – підлітки, які походять із багатих сімей і живуть у дорогому районі Нью-Йорка. Вони почуваються самотніми, покинутими, що пояснюється соціокультурними умовами американського суспільства.

Система образів героїв твору Н. МакДонелла не є такою багатою і яскравою порівняно з персонажами художніх текстів Л. Дереша та М. Нагача. Головний герой Білий Майк є наркодилером. Це заняття вирізняє його із решти героїв, оскільки розповсюдженням наркотиків у Сполучених Штатах Америки займаються переважно люди афро-американського походження. На цю особливість акцентує увагу й автор твору, називаючи його Білим. Окрім того, можна провести аналогію між прізвиськом Білий та кокаїном, що також має біле забарвлення, яке символізує смерть залежних від наркотиків людей. Іншою ознакою, що робить Майка особливим героєм, є те, що, торгуючи наркотичними речовинами, він сам не споживає їх.

Білий Майк не вирізняється особливою красою серед своїх однолітків і друзів: “Білий Майк худий і блідий, як дим. Білий Майк одягнений у джинси і светр з капюшоном, і довге темно-синє пальто фірми Брукс Бразерс, яке звисає на ньому. Його світле волосся, практично біле, розсипане на голові. Білий Майк чистий. Білий Майк не випалив за своє життя жодної цигарки. Він ніколи і не вживав алкоголю, ніколи не курил косяк” [7, с. 3].

У той час, коли всі підлітки захоплюються музикою різноманітних напрямів, “Майк не любить музику, він просто її не любить” [7, с. 232].

Головний герой роману Н. МакДонелла “Дванадцять” виступає як ініційована особа, оскільки він, не розуміючи механізмів функціонування сучасного світу, перебуває у стані пошуку власної ідентичності, визначення свого місця в американському суспільстві. Переживання екзистенційної кризи підліткового віку супроводжуються спостереженнями Білого Майка за однолітками, містом загалом.

Якщо герої романів Л. Дереша “Культ” і М. Нагача “Лелека і Льоля” діють у випадку безвихідної ситуації, то персонажі Н. МакДонелла абсолютно бездіяльні індивіди, які потрапили в полон незрозумілих життєвих обставин, і через брак досвіду не можуть зарадити собі у скрутному становищі.

З-поміж жіночих персонажів роману “Дванадцять” вирізняється Моллі, яка, як дізнаємося із твору, є близькою подругою головного героя. Майк почуває до неї дружню любов і приязнь; дівчина – це єдина людина, яка його розуміє. До того ж, вона є ідеалом для нього: “Довгі ноги, великі груди, світле волосся, блакитні очі, широкі вилиці. Навіть ті люди, які не любили її, говорили, що вона виглядає бездоганно” [7, с. 20]. Так само, як Дарця Борхес з роману Л. Дереша “Культ” та Льоля з твору М. Нагача “Лелека і Льоля”, виступають жертвами, які потрібно принести для повного і доведеного обряду ініціації, Моллі жертвує власним життям заради Білого Майка – її вбиває Клод у той момент, коли дівчина саме шукала головного героя.

Клод виступає у романі Н. МакДонелла як антагоніст, якого підозрюють у вбивстві підлітка. Його функція як негативного героя найповніше проявляється в кінці твору, що завершується вбивством близько десятка підлітків, які зібралися на святкування Нового року. Клод мимоволі також стає жертвою життєвих обставин, оскільки після загибелі від його рук стількох осіб, він не розуміє, що він зробив. Поліція вбиває Клода, і таким чином обряд ініціації не є успішно завершеним для жодного із героїв роману.

Отже, типологія образів героїв творів Л. Дереша, М. Нагача та Н. МакДонелла є важливим аспектом дослідження сучасних романів ініціації, адже цей різновид літератури присвячений становленню особистості героя у конкретних історичних та соціокультурних умовах, що впливають на світоглядні пошуки персонажів художніх текстів українського, польського й американського письменників. Отож функції головних героїв у творах письменників визначаються структурою та семантичним навантаженням обряду ініціації, що становить основу сучасних романів ініціації. Головні герої літературних текстів Л. Дереша, М. Нагача, Н. МакДонелла вирізняються із довоколишнього середовища. Вони є іншими: вони одягаються не так, як їхні друзі чи однолітки, вони слухають зовсім іншу музику або взагалі не люблять її, у них інші світоглядно-ціннісні орієнтири у житті. З усього цього зрозуміло, що Юрко Банзай, Білий Майк та персонаж М. Нагача є особливими людьми, обраними для здійснення ритуалу посвячення задля досягнення нових знань про себе і світ, набуття досвіду, що реалізується у світоглядному пошуку молодих людей. Вирізняє головних героїв творів Л. Дереша, М. Нагача й Н. МакДонелла і їхнє призначення: Юрко Банзай бореться зі злом, силами Хаосу, що переповнюють місто; персонаж польського

письменника знаходиться у пошуках пізнання світу і своєї природи, Білий Майк, почувачись розгубленим і самотнім в умовах сучасного американського суспільства, намагається віднайти спокій і рівновагу, зрозуміти себе. У процесі віднайдення свого місця у соціумі, осягнення знань екзистенційного характеру головні герої українського, польського й американського авторів перебувають у пошуку ідеальної жінки, яка є уособленням добра, миру, злагоди. У “Культі” Юрко Банзай знайомиться з ученицею Дарцею Борхес, яка стає йому доброю подругою і помічницею; у “Лелеці і Льолі” головний герой в кінці твору таки знаходить Льолю, яку він так довго шукав і заради якої йому треба було пройти виснажливі випробування; у романі “Дванадцять” для Білого Майка еталоном жінки була його мати, яка померла, і до якої, очевидно, прирівнював знайомих дівчат, які йому подобалися.

Література:

1. Дереш Л. Культ : [роман] / Л. Дереш. – Львів : Кальварія, 2006. – 208 с.
2. Мифы народов мира. Энциклопедия : в 2-х томах / [гл. ред. С. А. Токарев]. – М. : Советская Энциклопедия, 1987. – Т. 1. – А–К. – 671 с.
3. Пропп В. Исторические корни волшебной сказки / В. Пропп. – М., 1986. – 386 с.
4. Пропп В. Морфология “волшебной” сказки / В. Пропп. – М. : Лабиринт, 1998. – 111 с.
5. Топоров В. Н. О ритуале. Введение в проблематику / В. Н. Топоров // Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках. – М. , 1988. – С. 7-60.
6. Czapliński P. Wyzwania prozy polskiej lat dziewięćdziesiątych // Режим доступу : <http://www.polonica.ru/node/193>
7. McDonell N. Twelve / N. McDonell. – New York : Grove Press, 2002. – 245 p.
8. Nahacz M. Bocian i Lola / M. Nahacz. – Wołowiec : Wydawnictwo Czarne, 2005. – 195 s.